

Mədəniyyət beşiyi

2020-ci il noyabrın 8-də Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə qəhrəman və peşəkar ordumuz tərəfindən tarixi, mədəni və strateji əhəmiyyətə malik, Qarabağın tacı olan Şuşa şəhərinin işğalçılardan azad edilməsi Azərbaycanın Qarabağda başladığı və 44 gün ərzində aparılan Vətən müharibəsindəki uğurlu əks-hücum əməliyyatları sırasında ən mühüm tarixi hadisə və böyük hərbi qələbə oldu.

Bundan əlavə, 2023-cü ilin sentyabrında 23 saatlıq antiterror tədbirləri ilə rəşadətli ordumuz tərəfindən torpaqlarımızın azad edilməsi başa çatdırıldı. Bununla Azərbaycan ərazi bütövlüyünü, suverenliyini tam təmin etməklə yanaşı, ermənilərin 200 ildir həyata keçirdikləri işğalçılıq siyasətini son qoydu.

Şuşa şəhərinin işğaldan azad edilməsi Azərbaycan tarixi və mədəniyyəti üçün xüsusi mənə kəsb edirdi. Şuşa Azərbaycanın qədim tarixə malik olan şəhər mədəniyyətinin nadir və təkrarsız incilərindəndir.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin 2021-ci il 7 may sərəncamı ilə Şuşa şəhərinin Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı, 5 yanvar 2022-ci il tarixli sərəncamı ilə 2022-ci ilin "Şuşa ili", 2022-ci il martın 31-də Türkiyə Respublikasının Bursa şəhərində Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti Təşkilatına (TÜRKSOY) üzv ölkələrin Mədəniyyət Nazirlərinin Daimi Şurasının növbədənəkar iclasında 2023-cü il üçün türk dünyasının mədəniyyət paytaxtı, o cümlədən 2023-cü il sentyabrın 25-də Qətər Dövlətinin paytaxtı Doha şəhərində keçirilən İslam Dünyası Mədəniyyət Nazirlərinin 12-ci Konfransında 2024-cü il üçün islam dünyasının mədəniyyət paytaxtı elan edilməsi gözəl məkanın bu günü və gələcəyi üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Şuşa şəhərinin Azərbaycan, türk və islam dünyasının mədəniyyət paytaxtı seçilməsinin bir çox əsası və qarşıya qoyulmuş hədəfi vardır: Şuşa Orta əsrlər Şərqiə aid arxitektura və şəhərsalma mədəniyyətinin əlamətlərini özündə birləşdirən milli memarlıq abidəsidir. Şuşa milli məfkurəmizin və milli mədəniyyətimizin inkişafına böyük töhfələr vermiş Mir Möhsün Nəvvab,

Üzeyir bəy Hacıbəyli, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Əhməd bəy Ağaoğlu, Firudin bəy Köçərli, Xurşidbanu Natəvan, Qasım bəy Zakir, Molla Pənah Vaqif, Nəcəf bəy Vəzirov kimi şəxsiyyətlər bəxş etmişdir. Türk və islam dünyasının tərkib hissəsi olan Azərbaycan xalqına məxsus milli-mədəni irs eyni zamanda ümumilikdə türk-islam mədəni irsinə də daxildir. Bu baxımdan Azərbaycan mədəniyyətinin paytaxtı olan Şuşa bütövlükdə türk və islam mədəniyyətinin əsas mərkəzlərindən biri hesab edilə bilər.

Şuşa qalası Orta əsr türk şəhərsalma mədəniyyətinin xüsusiyyətlərini özündə birləşdirir. Belə ki, Orta əsr Şərq memarlığının nadir abidəsi olan Şuşa qalası Qarabağ memarlığının xüsusiyyətlərini özündə birləşdirməklə üslub olaraq Aran memarlıq məktəbinə aid edilir.

Şuşanın Azərbaycanın və türk dünyasının mədəniyyət paytaxtı elan edilməsinin digər bir məqsədi isə Qarabağ tarixinin yenidən öyrənilməsi, işğal dövründə vandal ermənilər tərəfindən maddi-mədəni irsimizə qarşı törədilmiş cinayətlərin müəyyən edilməsidir. Vandalizm aktları birmənalı şəkildə beynəlxalq qanunlar və konvensiyalarda yolverilməz hesab edilir. Xüsusi vurğulanmalıdır ki, Ermənistanın vandalizm əməlləri silahlı münaqişələr zamanı (1954-cü ildə) Ümumdünya Mədəni və Təbii İrsin Qorunması haqqında Haaqa Konvensiyasını və 1999-cu ildə bu konvensiyaya əlavə edilmiş ikinci protokolun kobud şəkildə pozulmasıdır. Bu protokolun 9-cu maddəsində işğalçı tərəfin üzərinə işğal olunmuş ərazilərdə mədəni sərəvət və antik əşyalarla ticarətin və onların qaçaqmalçılığının qarşısını almaq, mədəni, tari-

xi və elmi abidələrin və xüsusiyyətlərinin sistemətik olaraq və ya qəsdən dəyişdirilməsini qadağan etmək öhdəliyi qoyulur.

Azərbaycanın mədəni paytaxtı və bütün Qafqazın incisi hesab olunan Şuşa şəhəri tarixi, mədəniyyət və memarlıq abidələri ilə zəngindir. İşğala qədər Şuşada memarlıq abidəsi sayılan yüzlərlə yaşayış binası, mədəniyyət və tarixi abidə olmuşdur. Ermənilər işğal etdikləri digər rayon və şəhərlərdə olduğu kimi, Şuşada da tarixi keçmişimizi, mədəni yaddaşımızı silməyə cəhd göstərmişlər.

Şuşa şəhərində erməni vəhşiliyinə və təhriflərinə məruz qalmış qədim yaşayış binalarını, tarixi-memarlıq nümunələri və mədəniyyət ocaqlarından XVIII əsrə dair Şuşa qalasının divarlarını, Pənahəli xanın iqamətgahını, İbrahim xanın qala və qəsri, M.P.Vaqifin mədrəsəsi və türbəsinə, Yuxarı və Aşağı Gövhər ağa məscid mədrəsələrini, Hacıquluların malikanəsini, ikimərtəbəli karvansarını, Mehmandarovların malikanə kompleksini, Yuxarı və Aşağı Gövhər ağa, Xoca Mərcanlı, Hacı Abbas, Mərdinli, Saatlı, Köçərli məscidlərini, Xurşidbanu Natəvanın evi və bulağını, şuşalı zadəgan və ziyahlarının malikanələrini, Üzeyir bəy Hacıbəylinin, Bülbülün ev-muzeylərini, Şirin su hamamını və digər tarixi abidələri qeyd etmək olar.

Tarixə nəzər salsaq, görürük ki, Şuşa şəhəri zəngin və şanlı tarixi keçmişə malikdir. Azərbaycan xalqının tarixi ənənələrinin simvolu olan Şuşa qədim Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinin (e.ə ikinci minilliyin II yarısı - birinci minilliyin əvvəlləri) əhatə dairəsinə daxil olan ən qədim yaşayış yerlərindən birində yaranıb və daimi insan məskəninə çevrilib. Şuşa ətrafındakı qədim yaşayış

yerləri, o cümlədən məşhur Cıdır düzündəki Şuşa mağarası bu ərazinin Azərbaycanda ən qədim insan düşərgələrindən biri olduğu nu sübut edir.

XIX əsrdə bütün Qarabağın inzibati, iqtisadi mərkəzi olmuş, inkişaf etmiş bu şəhərin mədəni pasportu sayılan Daşaltı dərəsi, Cıdır düzü memarlıq inciləri Şuşanı qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biri kimi tanıtmışdır. Şuşa qədim tarixi-dini mədəniyyət abidələri ilə Azərbaycan tarixinə özünəməxsus yer tutur.

XVIII əsrin ikinci yarısında Şuşa şəhəri Azərbaycanın ən mühüm şəhərlərindən birinə çevrilir. Şəki xanı Hacı Çələbi xanın Pənahəli xana məğlub olması, o cümlədən tez bir zamanda Bayat, Şahbulaq və Şuşa qalalarının inşası, Gəncə, Naxçıvan xanlıqlarının Qarabağ xanlığının təsiri dairəsinə düşməsi, həmçinin sosial və iqtisadi islahatlar Pənahəli xanın şöhrətini gündən-günə artırır. Qarabağ salnaməçisi Əhməd-bəy Cavanşir bu haqda yazır: "Pənahəli xanın dövründə və bundan bir qədər sonra Gürcüstandan və digər qonşu xanlıqlardan Püsyən, Qaraçarh, Çinli, Dəmirçihəsənli, Qızılhacılı, Səfikürd, Boyəhmədli, Saatlı, Kəngərli tayfaları və bir çox başqaları Qarabağa, Pənah xanın yanına köçüb göldilər".

Pənahəli xan və İbrahimxəlil xan şəhərin inkişafına xüsusi qayğı göstərirdilər. Şuşa şəhərinin memarlıq abidələri haqqında məlumatlara Mirzə Yusif Qarabağının "Tarix-i Safi" və Həsənəli Qaradağının "Qarabağ vilayətinin qədim və cədid keyfiyyət və övziyalı" əsərlərində rast gəlmək mümkündür. Mirzə Yusif Qarabaği əsərində yazır ki, Şuşa ilk əvvəl dörd darvazalardan ibarət olmuşdur. Həmin darvazalardan biri şəhərin şimal-şərq tərəfində yerlə-

şirdi və o, xalq arasında Müxətər, yazılı mənbələrdə isə Ağoğlu darvazası kimi qeyd edilirdi. İki darvaza isə şimal ilə qərb arasında yerləşirdi ki, bu darvazaların birinə İrəvan darvazası, digərinə isə Gəncə darvazası deyilirdi. Dördüncü darvaza isə cənuba tərəf açılırdı. Daha sonralar bu darvazanı yenidən hörmüşdülər.

Mənbələrdə yazılan məlumatlara görə, İbrahimxəlil xanın dövründə şəhərin kənarları qala divarları ilə möhkəmləndirilmiş, daxilində isə xanın özünə, övlad və qohumlarına, bəylərə, ağalara, ali din xadimlərinə, saray məmurlarına, tacirlərə məxsus imarətlər, ictimai iaşə obyektləri, hamam, karvansara, çeşmə və digər obyektlər inşa edilmişdir. Şuşa qalasının inkişaf mərhələləri Qarabağ xanlığının siyasi, iqtisadi və mədəni inkişafı ilə sıx bağlı olmuşdur. Şuşa qalasında inşa olunan binaların əksəriyyəti ikimərtəbəli idi. Üçmərtəbəli binaların sayı olduqca az idi. Daş və əhəngdən tikilən binaların otaqları geniş, hündür və işıqlı idi.

Siyasi və iqtisadi inkişafın nəticəsi olaraq Şuşa şəhəri XVIII əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində ticarət mərkəzi kimi Qafqazda ilk sıralarda yer tuturdu. Şuşadan ticarət karvanları Azərbaycan xanlıqlarının mərkəzlərinə və xarici ölkələrə gedirdi. Şuşa şəhəri ilə Bakı, İrəvan, Təbriz, Tiflis, Dərbənd və sairə ticarət mərkəzlərinin sıx əlaqələri mövcud idi.

Məhz bunlar bir daha sübut edir ki, Azərbaycan xalqının ərəsəyə gətirdiyi Şuşa şəhəri Qafqazın, ümumən Yaxın Şərqin, müsəlman dünyasının, xüsusilə Azərbaycanın mədəniyyət beşiyi, müqəddəs bir ocağıdır.

*Elnur MUSTAFAYEV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru*